

COMENIUS: A LELKI TEHETSÉGEK KIMŰVELÉSÉRŐL.*

A lolki tehetségek kiműveléséről a pataki iskola nagyobbik haligató termében, 1650 nov. 24-én, a morvaországi Magyar-Bródból való *Comenius Ámos János* által mondott beszéd.

— *Első közlemény.* —

Új embert láttok iskolátokban, ti, előttem is új hallgatóság! Mert hogy újnak látszom, mutatja e szokatlan, mintegy új dologra, helyből és közelből való összeseregglése nemcsak a tisztelet, jeles és tudós, hanem a nemzeti, nemes és tekintetes férfiaknak. Hiszem, csodálkoztok e férfiú jelenlétén, akit reményleni nem jutott eszetekbe; magam is csodálom ugyane dolgot, mert nekem sem jutott ez eszembe. Mit fogunk hát mindkét részről mondani, mi történt itt? Vajjon a vigjátékiró szavát: az istenek az embert labdaként kezelik, oda dobják, ahova akarják? Vagy inkább a profétáét: tudom, Uram, hogy embernek útja nincs az ő kezében, sem az úton járónak, hogy lépteit igazgassa (Jer. 10. 23.)? Bizony, az én gondolataim és másoknak rólam való tervei már néhány év óta másfelé voltak irányítva. Am egészen másképen rendezte lépteimet az, aki mindenkét irányít. Távoltartya nyugattól és északról, hozzátok, keletre jönni parancsolt. Ugyanis Erdély méltóságos fejedelmnöje s a magyarországi részek úrnője, Lorántffy Zsuzsánna, Isten dicsőségének előbbvitelében hősi lelke szerint ezt a pataki gimnáziumot, mely az egyházak ez országban való reformálásának már a kezdete óta nagyfényű és Magyarország igazhitű iskolái közt elsőrendű volt, nagyobbá és jobbá akarván tenni, ez oly szent és magas dologban való tanácskozásra, háromszor ismételt kegyes levelével, engemet is kegyesen méltóztatott kihívni. Én pedig nem tudtam ellenállni az oly isteni hívásnak (melynek isteni voltát tudták azok, akiknek akaratát s meg egyezését keresnem fontos volt s engem is saját bensőmben rendkívüli ösztönnéssel figyelmeztetni akart az Isten); sőt idejére idejövén, meg fogom próbálni, hogy csekélységem által mit akar művelni jobbjá, akinek szokása munkáihoz a világ előtt megvethető eszközöket felhasználni.

* Comenius e beköszöntő beszéddel foglalta el Sárospatakon tanszékét. Mivel búcsúbeszédjét Dezső Lajos már 1881-ben magyarra fordította a Nemzeti Nénevelésben (valamint a *De libris* című művét is), illőnek találtuk, hogy e beköszöntő beszédét is, melyben hivatkozik a pataki iskola százados jubileumára, most, a 400 éves évforduló közeledtekor, mint legnagyobb tanáranak emlékét, lefordítsuk. A fordítás sok nehézséggel járt, mert Comenius gyakran önmaga alkotta szavakat használ, szójátékait pedig szinte lehetetlen nyelvünkön visszaadni.

A fordító.

Báresak éppen nem üres bizonyítékokkal szedném össze, amit összeszedek. Itt igazolódnék az a régi mondás: Isten hasonlót hasonlóhoz vezet. Mert mind tudom azt, hogy én, Krisztus alázatos szolgája, igazán ismerem gyöngeségemet s miatta aggódom és vágyva szemlélem a fény szikráit, melyeket hozzám, ez éghez közel fekvő iskolába beállítottához, nem szűnik meg leküldeni a világosság égi atyja és míg mindenfelől lesugároznak, hálásan fogadom: éppúgy máris kezdem látni, hogy ti is érzitek a tökéletlenség érzését s egész lényeteket a jobb, igazabb és teljesebb tudomány vágya szállja meg. Ebből az a jó reményem támad, hogy az ily módon összekapcsolt vágyaktól nem lesz távol annak a kedvezése, aki az őt féltő és alázatos embereknek a kívánságok iránt jóakarátát és útjának bizonyosságát ígérte. (Dán. 9. 23. Zsolt. 25 : 10. 13. 15.) Nos hát, kedves magyarjaim, reménységeim, gondolkozzunk az Istenről jóságban és a szív egyszerűségében keressük őt! Nem emberé a bölcsesség lelke. (Bölcs. I. 1. 6.) Az őt szeretőket szereti az és az őt buzgón keresők megtalálják azt. (Péld. 8. 17.) Hogy pedig ennek keresését már most megkezdjem, midőn nekem, elétekbe ma először lépve, hozzátok beszélnem kell, nos, felgyulladt lélekkel legyetek itt, s engemet, ki e dologról mindkettőnknek nagyon szükségeseket mondok el, jóakarattal hallgassatok. Istentől meg fog adatni a segítség, hogy ne bánjátok a meghallgatást.

Vajjon lesz-e valami, ami mind hozzátok, ily nagy hallgatósághoz méltó, mind a kívánságainkhoz mindkétfelől illő, mind végül mindannyiunknak, kiket a felvállalt dolognak komoly szándékkal való végzésére buzdítani kell, szolgálni fog? Helyhez, időhöz, személyekhez illő tárgyat választottam s olyat, ami ő méltóságáéktól adott alkalmából kezem alatt született:

a lelki tehetségek kiműveléséről.

Hogy erről az Isten dicsőségére és azoknak tisztességére, kiknek parancsára csinálom ezeket és mind az én, mind a ti valamelyes előmeneteletekkel s magának a dolognak haszna szerint legyenek a szavak, renddel előbeszélem, hogy először arról kell értekezniem, mi a lelki tehetség s mi a tehetség kiművelése; másodsor, hogy micsoda szükség kívánja, hogy a tehetségek, nem mint az erdős hegységek vagy elhagyott pusztaságok, műveletlenül maradjanak, hanem, mint a kerti virágokat, szőlő- és faültetvényeket szoktuk, gondosan műveltessenek; harmadsor arról, hogy az ilyenféle kiművelés egy egész nemzetben hogyan eszközölhető szerencsésen s névszerint, vajjon a ti nemzetetekben a szellemi tehetségek valamely egyetemesebb, teljesebb, jobb kiműveléséről felvetendő gondolatok hasznára lesznek-e az ügynek; végül, mivel látni fogjuk, hogy e kívánságnak nemcsak az okai, hanem az alkalmai is jelen vannak, hozzá fogjuk adni azt, hogy miért ebben az időben és miért e helyen? és miért tartozik ránk, jelenlevőkre, hogy minden további halogatás alkalmazása és minden más alkalom bevárása

nélkül ezt az óhajtott munkát Isten szent nevében megkezdjük; és mi módon? Ha ezeket kellő rendben és a lehető legnagyobb rövideggyel kifejtettük, ezt az egész ügyet kegyes és hívséges óhajttással Istennek és azoknak, akik itt Isten helyén vannak, jóindulatába fogjuk ajánlani.

A „lelki tehetség“ szó e helyen elménk ama velünk született erejét jelenti, mely által emberek vagyunk. Mindenesetre azt, amely minket, Isten képére teremtett lényeket, természetből arra képesít, hogy minden dolgot megértsünk, a megértettekből a jobbakat kiválasszuk, a kiválasztottakat serényen kövessük s elérjük, végre az elérteteket tetszés szerint uralmunk alá hajtsuk s azokat élvezzük, s ezáltal minket, fiait, mindent világosan értő, mindent szentül akaró, mindent hatalmasan végrehajtó, mindent dicsőségesen uraló Istenhez való legközelebbi hasonlatosságra alkalmassá tesz. Akarjátok ezt pontosabban? Halljátok!

Az emberi szellemnek négy része, azaz foka, vagyis tehetsége van. Az elsőt észnek mondjuk, minden dolog tükörének, az ítélőképességgel, minden dolog élő, finom mérlegével és nehéz mérlegével, végül az emlékezettel, a dolgok kamarájával együtt. Második helyen van az akarat, minden dolog bírója, választója s parancsolója. Harmadik helyen van a mozgató erő, minden határozat végrehajtója. Végül a beszéd, mindenkinek mindenkihez való tolmácsa. E négy tevékenységnek testünkben ugyanannyi fő székhelye és szerve van: az agyvelő, szív, kéz, nyelv. Az agyvelőben az ész műhelyét hordjuk körül; a szívet a királyi akarat lakja, mint palotáját; a kéz, az emberi szorgalom szerve, csodás dolgok művelője; a nyelv végül, a beszéd mestere, a különböző testekbe bezárt s egymástól kölcsönösen elkülönített különböző elmék között közvetítőként több embert a tervek és munkák szövetségébe egyesít. Így formált minket a mi alkotónk! Így zárta be e négy sarokba az ő kisebbik világának az oldalait (kerületét). Így teljesítjük mi a bennünk lakó isteni kép minden munkáját. Mert az ész, mozgékonyaságával eget és földet beszáguldva, értelmével leigáz mindent, ítélőtehetségével megkülönböztet mindent, emlékezetének tárházába rejt mindent. Az akarat, mely döntésének szabadságánál fogva mindenből a tetszőt választja magának s a nem tetszőt visszadobja, mindennel szemben uralkodói jogkört gyakorol. A kéz, mely az ész utasításait követi s az akarat határozatait végrehajtja, új dolgokat hoz elő s csaknem új világokat alkot. Végül a nyelv, mely a gondolt, mondott, a megtett dolgokat, olykor-olykor, ahol szükséges, megbírálja és saját színevel befesti, fényről fényt szór és sokszorcsít s egyikről a másikra visz át.

Értitek tehát, igen kedves hallgatóim, hogy a szellemi tehetség bennünk az, amely által mi az istennek képe, azaz kis istenek, vagyis emberek vagyunk. Már azt gondolom, világos lehet előttetek, mi a lelki tehetség kiművelése. T. i. amilyen értelemben mondjuk, hogy az ember műveli a földet, kertet, szőlőt vagy valamely mesterséget, végül a testét, ugyanúgy

műveli a lelkét, vagyis tehetségét is, t. i. azáltal, hogy bármely dolgot az ő hasznára alkalmassá tesz, előkészít és azt úgy hozza összhangba, úgy finomítja, csiszolja, ékesíti, hogy az az ő céljaira alkalmas lesz s tevékenységében magát a lehető leghasználhatóbbnak mutatja. Így jól művelt földnek, kertnek, szőlőnek azt mondjuk, mely csak úgy ontja a sok jó gyümölcsöt s terményt. Kiművelt mesterség az, amely munkáit könnyen és ízlésesen teremti. Kiművelt test az, amely tisztán van tartva, jól van táplálva, jó színben van és munkára ügyes. Tehát hasonlóan kiművelt lesz az elme először akkor, ha alkalmas lesz sokat kigondolni s mindenbe élesen behatolni; másodsor, ha pontosan tud dolog és dolog közt különbséget tenni, a jót mindenben kiválasztani s követni, a rosszat mindenütt megvetni s kerülni; harmadszor, ha igyekszik a leghasznosabb műveket a világra hozni; negyedszer, ha képes szépen és gondolatokban gazdagon beszélni, hogy a bölcsesség fényét nagy fokban szétomlessze s így a dolgokat és elméket szépen megvilágítsa.

Akarod tehát a jól művelt embert ismerni? Figyelj tetteire, mozdulataira, beszédjére, még hallgatására is; éppúgy menésére, ülésére, testtartására, szemeire, kezeire és bármi dolgára, mindenütt elő fog tűnni az illendőség, a méltóság, a kedvesség, mindenütt magához lesz hasonló, egészen sima és kerekded.¹ Akarod, hogy tevékenységben legyen? Keze alatt minden égni fog, mert mindent okosan s előre megfontolt üdvös terv szerint fog csinálni. Akarod, hogy beszéljen? Bármely dologról ügyesen fog beszélhetni, mert mindent jól ismer. Viszont, ha hallgatni kell, a hallgatásban is annyira okos és ügyes, mértéket tud tartani, hogy még a hallgatásából is tudsz tanulni valamit. Ha embertársaival társalog, merő nyájasság; ha valamikor emberi társaságon kívül kell élnie, soha sincs kevésbé egyedül, mint mikor egyedül van,² mert tele van jó gondolatokkal és saját magában való gyönyörűséggel. Jó és balsorsban úgy forgolódik, hogy maga a tény legyen bizonyosság arra nézve, hogy ismeri a dolgok különbségét s a hasznost a haszontalantól meg tudja különböztetni. Kívánsága szerint folynak a dolgok? Nem ragadtatja el magát, nem fuvalkodik fel, nem lesz dolyfős. Szomorú helyzetbe kerül? Ugyanaz marad: nem merül el, nem esik össze, nem adja fel a reményt. Általában, aki okos, minden szerephez illeszkedik, mondja a költő. Mi mondjuk így: aki okos, minden haszonhoz és kárhoz alkalmazkodik.

És ha megadatik neked az, hogy egy egész gondosan képzett népet láss, mindnyáját vagy bizonyára legtöbbször olyanaknak látnád, amilyenek az egyest leírtam. Ha azt akarjátok, hogy ezt nektek bővebben kifejtsem, ki fogom fejteni és pedig úgy, hogy folytonosan ellentétbe állítom a műveletlen, amint mondják, barbár nemzetekkel.

¹ Hor. Sat. II. 7. 86.

² Cicero De offic. III. 1.

1. A művelt emberek igazán emberek. azaz erkölceikben emberiek; a barbárokat vagy az állati nyersség teszi visszataszítókká, vagy az állati vadság kegyetlenekké, úgyhogy emberi formájukon s azon kívül, hogy beszélnek s nem bögnék, alig ismersz bennük valami emberit.

2. Jól művelt nemzetben, ha a rendet szemléled, melyet a köz- és magánügyek intézésében kifejtének, ott minden egy órához hasonló, egy mozdulattal minden zavdul, miközben egyik kerék húzza a másikat és pedig szám, mérték és súly szerint. A műveletleneknél minden szétszórt rözse, mész nélküli homok.

3. Ha a kölcsönös szolgálatot nézed, művelt népben mindenki mindenkinek szolgál, kiki a maga helyén azt csinálván, ami néki s másoknak hasznos. A műveletlenek közt senki sem magát, sem dolgát nem alkalmazza máshoz, minden széthúzókkal s ezért kölcsönös akadályokkal és zavarral történik.

4. Művelt népeknek a világ minden eleme adót fizet; még a föld gyomra sem rejtheti el tőlük a kincseit (az ércet, a nemes és nemtelen köveket stb.). A műveletlenek számára minden hiába van, mert sem a természetet leigázni, sem emlőjét szopni, sem, ha ajándékait önként osztaná, azokat használni nem tudják. A legjobb ég is, a legtermékenyebb föld, a hajózásra legalkalmasabb folyók is haszon nélkül valók, mint az amerikai nemzetnél látható, akik állatokhoz hasonlóan buta életet élnek.

5. Művelt nemzetek nem engedik, hogy a föld egy része is tétlenül heverjen, vagy hogy az anyagból valami haszontalanul elveszen. Fákat és fadarabokat, köveket és kövecseket, magát a homokot is és az utcák szennyét felszedik s meghatározott célra fordítják; a műveletleneknél mindent műveletlennek, szennynek, piszkosnak, rothadónak s elveszőnek fogsz látni.

6. Ezért azoknál a természetöknél fogva legterméketlenebb területek is, melyek homokon, sziklákon vagy mocsarakon és állóvizeken kívül semmi más nem bírnak, annyira ki vannak művelve, hogy paradicsomnak látszanak. A műveletleneknél még a paradicsomi külsőt mutató vidékek is, ahol azt hinnéd, hogy az ég a földdel házasodott össze, szennyel vannak borítva s kellemességüket elvesztik.

7. Innen van, hogy a művelt nemzetek nemcsak az élet mindenféle szükséges dolgaiban bővelkednek, de kényelemben is, sőt gyönyörűségben dúskálódnak, míg a műveletleneknek alig van, amiből magukat nyers eledellel, barmok módjára fenntartva tengődjenek.

8. A műveltek a jövőre, is gondolva, maguk számára gondoskodnak az élet szükséges dolgairól még véletlen esetekre is, ha termés nincs, ha ellenséges berohadás, ha halálos ragály vagy más betegségek támadják meg őket, ezekkel jól felszerelt magtárokat, fegyver- és gyógyszertárakat idején állítanak szemben. A műveletleneknél semmi okos gond nincs az életre,

egészségre, biztonságra. Napról napra élnek, vaktában, számukra minden csak esetlegesség és vaktában való.

9. A művelt nemzet díszes és pompás ruhájával is szellemének fényét mutatja, az összes és egyesek, nagyok és kicsinyek, nemesek és nem nemesek, ha nem is fényesen, de mégis tisztán lévén öltözve, míg a műveletlenek vagy egészen vagy félig meztelenül, vagy cafrangokban és rongyosan, piszkosan és sárgán jönnek elő.

10. Kiművelt nemzetnek fényes, népes, műtárgyakkal telt városai vannak. A műveletlen ezek helyett pusztaságokat bír, vagy ha valamit városnak nevez, azok csak kunyhók és piszkos házak.

11. A műveltek az ő tartományaikat, ezekben a városokat, falvakat, házakat és az egyes családokat, végül magokat úgy tartják a rend korlátai közt, a törvények bilincseivel, hogy büntetlenül kitörni senkinek sem szabad. A műveletleneknél vagy a helytelenül művelteknél szabadosság van a szabadság helyett; ami tetszik, azt merészlik, mindennel szemben féktelenül.

12. Ezért azoknál minden védett, biztos, nyugodt és békés, ezeknél lopás, rablás, erőszak uralkodik. Ezért nincs semmi igazi biztonság. Minden lessel, ijesztéssel van tele.

13. Az igazán művelt nemzetben még a parasztokból is hiányzik a parasztság, annyira be van oltva a városi erkölcsök finomságával mindenki. A műveletleneknél ellenben a városiak is parasztosok, maga a városi finomság is semmi más, mint falusi nyereség.

14. A művelt nemzet emberei a jövevények iránt is nyájasok, az utat a járatlannak szívesen megmutatják, a hozzájuk betérővel szemben emberséget mutatnak s óvakodnak attól, hogy valami alkalmatlanságot okozzanak neki. A műveletlenek az ismeretleneket vagy megfutamítják s visszaüzik, vagy maguk futnak el, vagy legalább rút viselkedésükkel az érintkezéstől elrettentik őket.

15. A jól művelt nemzetekben tétlen embereket és erőteljes koldusokat nem tűrnek s ilyenek egyáltalában nincsenek is. Minden állam az övéit mind rendben tartja, a szűkölködőkre gondot visel. A műveletleneknél a munkátlan embereknek egész nyájai vannak, akik míg vagy koldulásból, vagy lopásból és rablásból, vagy nyomorogva és éhezve élnek, zavarok és szerencsétlenségek állanak elő. Vagy ha e bajokkal szembeszállanak, erőszakot alkalmaznak. Minden szolgasággal, elnyomással, büntetéssel, kínpaddal van tele.

16. A műveltek a szabad mesterségekben gyönyörűségüket találván, azokkal szívesen foglalkoznak. Azokból semmit nem akarván elmellőzni, megszámlálják, a csillagokat, megméri az eget, a földet, a mélységeket és még mit nem; azt akarva, hogy semmi se történjék az ő tudtuk nélkül a földnek, víznek levegőnek legfélreesebb részeiben sem. Tudni iparkodnak a századok számában, hogy milyen távol vagyunk a kezdettől, s mily közel kell várni a végét, hogy az elmúltakat szem előtt tartva,

a jelenlevőket jobbitsák a jövődök hasznára. A műveletlenek mindezeket, sőt saját magukat sem ismerik, nem is törődve azzal, hogy honnan jöttek ide, hova mennek, mi lesz velük s a körülöttük levő dolgokkal; épp ezért a multakat nem ismerik, a jelenel szemben balgák, minden jövő dologra készületlenek.

17. A művelteket gyönyörködteti Orpheus citharája és az isteni muzsikával szívesen foglalkoznak, úgyhogy a széphangzású összhang kellemétől elragadtatva, Dávid és Salamon példájára, annál jobban figyelnek rá mindenütt. A műveletlenek olyanok, mint „szamar a lanthoz“. Ha valami hangot hallasz köztük, azok csak részeges szabálytalan nyikorgásai vagy vadul táncoló nyers kurjantásai lesznek.

18. Végül a műveltek saját magokban világossággal, okossággal, jóakarattal, jó lelkiismerettel telve, az Istennel és saját magukkal megelégedve, kincseiknek örülve, nyugodtan élnek. A műveletlenek magukban semmit sem bízva, egészen magukon kívül vitetnek s a dolgok helyett árnyékokat kapdosván, gúny tárgyává lesznek, enyésznek s végre tönkremennek. De bár vesznének el s e halál által az örök halálba élve ne zuhanának! Mégis, mivel ez szükségképen jön, hogy olyan emberek, akik nem emberek, céljuktól, a boldog élettől elessenek, jobb lett volna, ha nem születnek, vagy legalább nem embernek születnek, hanem baromnak, mint embernek születni ugyan, de emberségre mégis semmiféle emberi művelés által nem jutni.

Remélem, hogy megértettétek, kedves hallgatóim, hogy mi a művelt ember vagy nép és hogy miben különböznek a műveltek a műveletlenektől. Mégis ezenkívül azt is meg kell figyelni: az emberi műveltség csúcspontja a kegyesség vagy az Isten félelme, amely, mintegy a bölcsesség koronája, úgy magasztaltatik. (Sir. I. 22.) E nélkül a legműveltebb is a legműveletlenebb lesz. Mert az Isten a gonoszokat mind balgáknak nevezi és mint barmokat, úgy veszi. (Zsolt. 49 : 21. és 94 : 8.) Bölcssek, szólt az Isten arra, hogy gonoszt csináljanak, jót csinálni pedig nem tudnak. (Jer. 4. 22.) És azt mondván, hogy ők bölcssek, balgákká lettek. (Róm. 2. 22.) Szintúgy: mi módon mondjátok, hogy mi bölcssek vagyunk és az Úr törvénye velünk van? Mert az Úr szavát elvetették és semmi bölcsesség nincs bennük. (Jer. 8. 8. 9.) Az ilyen bölcsességet hívja az apostol földinek, testinek és ördöginek (Jakab 3. 15.) midőn t. i. Agár fiai (e testi emberek) csak azt a bölcsességet keresik, mely földi, a föld kereskedőiként és a példabeszédek nyomozóiként és az eszesség (többi) kutatóiként az igazi bölcsesség útját nem ismerik s nem emlékeznek az ő útjaira. (Bar. 3. 23.) Mivel ilyenek Európa legműveltebb nemzetei közt (is) vannak, akik nem az Isten, hanem a sátn képe szerint vannak művelve, kedveseim, figyelmeztetnem kell benneteket, hogy valakit közületek a „műveltség“ szó félre ne vezessen, éppúgy jelentvén a rosszra, mint a jóra gyakorlottakat. Jobb lenni nem műveltnek, mint a világi hívságban, gőgben, csalárdságban, cselben, gonoszságban vagy az utánzásban kiművelődni. Inkább maradjon egy nép

nyers, csak egyszerű és istenfélő legyen (milyenek az első századok voltak, a patriarcháké), mint olyan csiszolt, ahogy a világ csiszolódik. Mivel mégis az állati nyereség az istenség nem ismerését s a jobb dolgok megvetését hozza magával s mivel minden dolog igaz ismerete az út Isten megismeréséhez, ezt pedig olyan mértékben szeretjük meg, amilyen mértékben megismerjük, távoztassuk el a rossz használatot s maradjon meg a jó használat (abusus, usus)! Az emberek igazi és üdvös műveltségéről pedig az eddigiekhez még ezeket kell hozzátennem. Senkit sem lehet művelté tenni művelés, azaz képzés nélkül, azaz szorgalmas tanulás és gond nélkül. Ha valaki azt mondaná vagy gondolná, hogy a szellemi tehetség Isten adománya és az ő jobbjának munkája bennünk, vajjon hát Isten munkáját végezheti-e ember? — azt felelem: Isten munkáit, melyeket hatalmunk alól kivett a Teremtő, mi nem tudjuk megváltoztatni sem, nemhogy elvégezni; ilyenek: a világ képe, a csillagok futása, az ég viharai és hasonlók. De amit kezünk és lelkünk hatalmába adott, azokat mintegy hatalmunk alá adta, hogy azokat hasznunkra fordítani, áthelyezni, átalakítani, átiszolni, azaz befejezni tetszésünkre van bízva, értsd: a követ, ércet, fűvet, fák, állatokat, saját testünket. Hasonló módon tehát a tehetségnek, elmének, akaratnak, kéznek, nyelvnek tökéletesítését, hogy ezek közül mindegyik helyesen kisiszolva ragyogjon és saját tisztére alkalmas legyen, hatalmunkba adta s kötelességünkké tette a böles építő. Mert ha valami nekünk adottat, akár saját magunkat, hatalmunkból kivett volna, már minket a méltóságban, mellyel minket feldíszített (saját képmásában), megkisebbitett volna. De megkisebbiteni nem akart, tehát meghagyta a magunk felett való rendelkezést, hogy magunkat így vagy úgy átalakítsuk és ezt az ő segítségével véghezvigyük. Műveltségre tehát nekünk szükségünk van, hogy ezzel minden dologban a helyes értelemre, akaratra, cselekvésre, beszédre képessé tegyük magunkat, hogy így végre, ha értelmünkkel, lelkünkkel, kezünkkel, nyelvünkkel mintaszerűek leszünk, igazán „emberek“-nek neveztezzünk. Vedd el a lélek műveltségét, látni fogod, hogy az emberek legelnek, hasban kövérednek, lélekben mégis soványodnak, testben erősek, lélekben gyengék, a bőrük fénylik, a lelkiismeretük szennyes. Mert mi más tud lenni az embernek, e földi lénynek állapota, mint a többi földi lényeké? Nézd, a drágakő a király koronájában, vagy a fejedelem ujján mily sugárzón ragyog! Azt hiszed, ilyennek született? Csalódot, ha azt gondold. Mikor születik, piszkos, homályos, fénytelen; ha a földön heverne, nem vennéd fel; hogy ragyogjon, dörzsölni, horzsolni, vézni, fűrészelni, egyengetni, kifaragni, reszelni, különféleképp simítani és csiszolni szükséges. A durvább kövek pedig, a szikladarabok, azért vannak adva, hogy épületek, tornyok, falak, oszlopok építésére és más hasonló célokra szolgáljanak, mégis csak akkor szolgálnak, ha kezünk kivágja, faragja, talpazaton megtámasztja. Így az ércet is, melyek éltünk jeles szükségereire szereztek, szük-

séges kiásnunk, megolvasztanunk, megtisztítunk, különféleképp öntenünk és kalapácsolunk, különben kevesebb hasznunkra lesznek, mint a föld sara. A növényekből van ételünk, italunk, orvosságunk, de úgy, hogy a füveket és a gabonát vetni, kapálni, levágni, kicsépelni, megőrölni, törni, a fákat ültetni, tisztítani, trágyázni, a gyümölcsöt leszedni, szárítani stb. kell; és pedig sokkal inkább előkészítendő ilyen vagy olyan módon, ha ebből valaminek az orvoslásra vagy az építésre kell szolgálni. Az állatok, mint amelyek étellel és mozgással rendelkeznek, úgy látszik, hogy a saját maguk fenntartására elegendők; mégis, ha munkájukat fel akarod használni azokra a szolgálatokra, amelyekre nekünk engedtetek, azt azok előzetes begyakorlása nélkül sohasem teheted. Ime: a ló a háborúra, az ökör a szállításra, a szamár a teherhordásra, a kutya házórzésre és vadászásra, a sólyom és az ölyv a madarászásra alkalmas természet szerint. Mégis, ha ezek közül bármelyiket munkájához hozzá nem szoktatod, semmit sem fognak érni. Így az ember teste szerint munkára való, mégis látjuk, hogy a pusztá alkalmas volton kívül semmi sem született vele. Állni, ülni, lépni lassanként kell neki megtanulni, sőt enni és inni sem tud, ha meg nem tanítják rá. Honnan jönné eszünknek, akaratunknak, kezünknek, nyelvünknek az az előjoga, hogy előzetes előkészítés nélkül tisztét tökéletesen teljesíthesse?! Elgondolni is képzelenség, mivel minden teremtett dolognak az a törvénye, hogy semmiből vegye kezdetét s fokozatosan emelkedjék és tökéletesedjék, úgy lényege, mint cselekedetei tekintetében.

Szükséges tehát, hogy minden tehetség minden oldalról műveltessék, hogy aki embernek született, tanuljon meg embert mutatni. Mégis főleg azokat szükséges csiszolni, akiket a többiek számára tükröknek, zsinórmértéknek, támasztékoknak kell odaállítani, azaz valami emberi közösségnek a családban, az iskolában, a városban, az államban élére állítani. De azoknak is szükséges tanulni, akiket a természet alárendeltségre rendelt, hogy okosan tudjanak alattvalók lenni és a rendnek engedelmeskedni. Szükséges csiszolódni a lassúaknak, hogy a művészet által valamely előmenetelre segítsenek. Szükséges a tehetségeseknek, hogy az ész szerfeletti mozgékonyasága folytán rosszra ne rohanjanak, vagy magukat csapongó gondolataikkal el ne borítsák. Szükségük van művelődésre a jó természeteknek, hogy a rosszaságtól megóvassanak. Szintúgy szükségük van a rossz természeteknek, hogy a természet hibái kijavíttassanak, mint saját bevallása szerint Sokratesszel történt, hogy rossz és bűnre hajló hajlamát a nevelés jótéteménye a helyes irányba térítette. Röviden, amint a jó föld, ha helyesen művelik, paradicsom lesz, ha elhanyagolják, szomorú pusztaság, csalánnal, tüskével, kígyóval tele: úgy a tehetségek, ha helyesen művelik, az anyagi természetekhez lesznek igen hasonlókká, sőt magához az Istenhez, akinek képét mutatják; elhanyagolva pedig az oktalan állatokhoz járnak igen közel, vagy teljesen elfordulva az ő ösképüktől, hej, magukhoz a tisztátalan

lelkekhez. A szellemi tehetségek művelése tehát, mely egyedül képes bennünket az Istenhez való hasonlóságra emelni, a világ minden kincsén, tisztsegein, gyönyörein felül, és azon felül, amit csak kívánhat vagy kívánni szokott, szükséges az emberek számára és ezért mindenkinek felett óhajtható.

Most azt kérdezzük, vajjon a szellemi tehetség kiművelését lehetséges-e egy egész nemzetben elterjeszteni és hogy mi módon volna könnyen elterjeszthető az egy nem eléggé művelt nemzetben.

Én ugyan nem látom, miért akarja valaki kérdésbe tenni a lehetőséget, holott tényleges bizonyságok vannak, t. i. már sok finom művelt nemzeté, habár történetesen teljességig csak alig valamelyiké. Mégis teljesen ki lehet művelődni, ha e dologgal teljes vággyal és komolyan foglalkozunk. Mert bármely dolgot előmozdítani oda, ahová saját magától hajlik, csak az akadályokat hátrítsuk el és a természeti hajlamot okosan irányítsuk, nem nehéz, annál kevésbbé lehetetlen. Bizonyára a madárból madarat csinálni, lóból lovat, vízből vizet, kőből követ (akár megcsinálni, hogy a madár repüljön, a ló fusson, a víz folyjon, a kő feküdjön, ahol és ahogy akarod), ahhoz semmi művészet sem kell. Tehát emberből embert csinálni sem, ha tudsz. Mert az összes emberek emberek, egy és ugyanazon természetűek; ha egyet ismersz, ismered a többit; ha egyet ki tudsz művelni, ki tudod a többit is. Sőt más vezetése nélkül is sokaknak sikerül ez, már a jobb természeti ösztön folytán, hogy saját magukban találják meg a tanítót és tanítványt, a tanulmányt és a tanulmány útját vagy a módszert. Az autodidaktákat értem, akik más vezetése nélkül, saját maguk által lesznek tanultak, jók, ügyesek, ékesszólók. Igaz, nem mindenki ilyen szerencsés, sokaknak tompább hajlam jutott, mégis igaz, amit Horatius mond: „Senki sem annyira vad, hogy meg ne szelidülhessen, ha csak a művelés felé tűró fület tart.”³ Mert t. i. a szabad művészetek hűséges tanulása szelidíti az erkölcsöket, nem engedi, hogy vaddá legyenek, mint Ovidius tartja. Valóban így van, aki mint „ember” születik, embernek születik, azaz (mint alexandriai Kelemen mondja) lelkes földnek. Mivel tehát, mint Hippokratés hozzátette, amilyen a mag viszonya a földhöz, ugyanaz a tudományoké az emberi tehetséghez, amint egy föld sem annyira reménytelen, hogy megművelve valami magot be ne fogadjon s termést ne hozzon, éppúgy alig van teljességgel terméketlen tehetség, csak szorgalmasan, csak semmi segítőeszközt nem melőzve műveljék. Ilyen segítőeszköz, mely az egyetemes művelődésre szolgál, nyolc van. Elő fogom sorolni őket, ti pedig, kérlek, figyeljetelek s látni fogjátok, hogy én mindennekfelett szép, lehető, könnyű dologra beszéllek rá titeket.

Fordította: GULYÁS JÓZSEF.

³ Epist. I. 1. 39.